

Teoretické základy etymologie – Úvod

Doporučená literatura:

Večerka, R. a kol., *K pramenům slov. Uvedení do etymologie*, 2006

Karlík, P. a kol., *Nový encyklopedický slovník češtiny* (czechency.org)

Durkin, Ph., *The Oxford Guide to Etymology*, 2009

Malkiel, Y., *Etymology*, 1993

[*Etimologija. Issledovanija po russkomu i drugim jazykam*, od r. 1963 – speciální časopis věnovaný (nejen slovanské) etymologii]

č. *soužit, zúžit*

stč. *súžiti*

Deetymologizace = zatemnění původu slova vlivem hláskového a sémantického vývoje

Slovo značkové = slovo bez zjevných lexikálních souvislostí

Slovo popisné = slovo, jehož příslušnost k určitému lexikálnímu hnízdu je na první pohled zřejmá

Etymon = původní rekonstruovaná forma s rekonstruovaným původním, tj. etymologickým významem (ř. *ἔτυμος* [etymos] = „pravdivý“)

psl. **plakati*, ř. *πλήσσω* [plēssō] ‘tluču’, lat. *plangere* ‘bít se v prsa’, *planctus* ‘pláč’, gót. *flōkan* ‘oplakávat’ (< společný etymon této slovní rodiny je ie. **plāk-/ *plāg-* < **pleH₂k-/ *pleH₂g-* ‘bít, tlouci’). Význam ‘plakat’ se vyvinul z významu ‘bít se v prsa na znamení smutku’.

č. *duha*, slk. *dúha*, b. *dāga*, mk. *daga*, sln. *dóga*, p. *dęga*, r. *dúga* (< psl. **doga* ‘duha’); lit. *dangùs* ‘nebe, tj. nebeská klenba’, lot. *dañdzis* ‘obvodový věnec u dřevěných kol vozu’, stprus. *dangus* ‘nebe; patro v ústech’, stsas. *dung* ‘vězení’, stir. *dingim* ‘utlačuji’. Společný etymon je: ie. **dhengh-* ‘tlačit, křivit, ohýbat apod.’

Historie:

Pojem etymologie vypracován ve starořecké filozofii – stoikové. Vycházeli z **Platónova** rozlišování slov prvotních (*ta prōta*) a druhotných/odvozených (*ta hystera*).

Ř. filozof **Filoxenos** (1. stol. př. n. l.) – při výkladu slov vycházel z jednoslabičných slovesných základů, v nichž spatřoval etymologické báze převážné většiny jednotek slovní zásoby.

Toto učení souběžně (ale nezávisle na sobě) bylo pěstováno též na půdě indické. **Indičtí gramatikové** byli výbornými fonetiky a lexikografy. Pro formování novodobé evropské etymologie mělo

zásadní význam jejich učení morfologické a slovtvorné, v němž analýzou slova dospěli k poznání jeho základních významonosných složek, tj. morfémů.

Římský polyhistor a gramatik **Marcus Terentius Varro** (1. stol. př. n. l.)

Cicero – vytvořil latinský kalk *verilogium*

V pozdním starověku a raném středověku vznikla řada slovníků, které obsahovaly zevrubné encyklopedické výklady, např. **Isidor za Sevilly** a jeho dílo *Origines* neboli *Etymologiae* (7. stol. n. l.)

William Jones (1746–1794) – už v r. 1786 vyslovil v Královské asijské společnosti v Kalkatě přesvědčení, že sanskrt, řečtina, latina, góština, keltské jazyky a stará perština se vyvinuly z původního společného východiska.

Za zakladatele nové metody v jazykovědě, totiž metody historicko-srovnávací, založené na příbuznosti indoevropských jazyků je pokládán **Franz Bopp** (1791–1867) – objevil společný původ flexivních koncovek v ie. jazycích (*Über das Conjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache* – 1816). Ve svém stěžejním díle *Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Zend, Armenischen, Griechischen, Lateinischen, Lithauischen, Altslavischen, Gotischen und Deutschen* (1833–1852) vysvětluje původ koncovek a sufixů v těchto ie. jazycích.

August Friedrich Pott (1802–1887) – vlastní iniciátor novodobého etymologického bádání, za hlavní cíl etymologie a jazykovědy vůbec pokládá objasnění „tkáně i významu slova“ (= kořene) „a jeho přívěsků“ (= sufixů a koncovek). Jeho hlavní dílo je *Etymologische Forschungen auf dem Gebiet der indogermanischen Sprachen* (1833 – 1836, 2. vydání pak 1859).

Rasmus Kristian Rask (1787–1832)

Jacob Grimm (1785–1863) – formuloval termín **hláskový zákon** (Lautgesetz) a počítal s pravidelnými **hláskovými responzemi**

August Schleicher (1821–1868) – rodokmenová teorie

České země:

Beneš Optát, Petr Gzell, Václav Philomates, *Grammatika česká* (1533)

Matouš Benešovský, zvaný Philomonus, *Knížky slov českých vyložených, odkud svůj počátek mají, totiž jaký jejich jest rozum* (1587)

Zikmund Hrubý z Jelení, zvaný Gelenius, *Lexicon symphonum, quo quattuor linguarum Europae familiarum, Graecae scilicet, Latinae, Germanicae ac Sclavinicae concordia consonantiaque indicatur* (1537, 1544)

Josef Dobrovský, *Entwurf zu einem allgemeinen Etymologicon der slavischen Sprachen* (1813)

Indoevropské jazyky současné

jazyky indické: hindský, bengálský, nepálský, cikánský aj.

jazyky íránské: perský, tádžický, afgánský, kurdský aj.

jazyky slovanské: český, slovenský, polský, lužický (horní a dolní), srbský, chorvatský, bulharský, makedonský, slovinský, ruský, ukrajinský, běloruský aj.

jazyky germánské: anglický, německý, jidiš, nizozemský, frízský, afrikánský, švédský, dánský, norský, islandský aj.

jazyky románské: portugalský, španělský, katalánský, francouzský, italský, rétorománský, rumunský, moldavský aj.

jazyk arménský

jazyk řecký

jazyk albánský: dva hlavní dialekty – gegský a toskický

jazyky baltské: litevský, lotyšský

jazyky keltské: irský, skotský, kymerský, bretoňský

Indoevropské jazyky minulosti

1. Indoíránské jazyky:

1.1. staroindický jazyk – 2 varianty

1.1.1 védština

1.1.2 sanskrt

1.2.

středoindické jazyky (prákrty)

2.1 jazyky staroíránské

2.1.1 Avesta

2.1.2 stará perština

2.2 středoíránské jazyky

Tocharština

A – východotocharský dialekt

B – západotocharský dialekt

Anatolské jazyky

hetitština

luvijština

lydština, lykijština, karština aj.

Řecké jazyky

mykénština

nářečí dórská, aiolská, arkadokyperská, iónská (j. homérský, attičtina)

Ostatní indoevropské jazyky Balkánu a Malé Asie

thrácké jazyky

dácké jazyky

makedonský jazyk

illyrské jazyky aj.

Jazyky staré Itálie

etruština

venetština

messapština

oskouberské jazyky (umberština, oskičtina)

latina

sikulština

Keltské jazyky

goidelské jazyky: irština stará, střední a nová, skotština, manština

britonské jazyky: kymerština stará, střední, nová, kornština, bretonština
stará a nová

Germánské jazyky

1. skupina skandinávská → skupina východogermánská – gótština
→ skupina severogermánská (runové

nápisy praseverské; jazyk staroseverský → jazyky staroislandský, staronorský, starošvédský, starodánský)

2. skupina kontinentální

a) jazyk staroanglický → středoanglický → novoanglický

b) jazyk starofříský

c) jazyk starosaský → jazyk středodolnoněmecký

d) jazyk starodolnofranský → jazyk středonizozemský → jazyk novonizozemský

e) jazyk starohornoněmecký → středohornoněmecký → novohornoněmecký (= němčina)

Baltské jazyky

stará pruština

Slovanské jazyky

staroslověnština a církevní slovanština

polabština

pomořská slovinština

kašubština